

HISTORIOGRAFIE VAN DE VLAAMSE BEWEGING

A. DE V.B. TOT 1914.

1. PROBLEEMSTELLING. Hoewel het van in de eerste jaren van de V.B. niet ontbroken heeft aan polemische en propagandistische literatuur waarin de historische argumentatie uiteraard een belangrijke plaats kreeg, toch zou het tot 1926 duren, voordat de historiografie van de beweging de aandacht van de vakhistorici kreeg. Tijdens het in dat jaar te Gent gehouden VIII^{ste} Philologencongres hield H.J. Elias een referaat, getiteld: Voor een geschiedenis der Vlaamsche Beweging. Dit referaat moet ongetwijfeld als een mijlpaal in de historiografie van de V.B. beschouwd worden. De auteur stelt dat in de hopeloze verwarring waarin de V.B. van die jaren is terechtgekomen, alleen een objectieve en synthetische geschiedenis van de beweging klaarheid kan scheppen. Alleen een dergelijk werk kan aantonen wat het grondbeginsel was vanwaar men uitgegaan was, en de evolutie of ontwikkeling van die groeiende gedachte doen begrijpen om aldus tot helder inzicht in de huidige toestand te komen. Na een overzicht van de geschriften waarover men in 1926 beschikt, stelt Elias vast dat het ontbreekt aan een synthetisch werk, steunend op nauwkeurig vastgestelde feiten. Dit werk moet tevens antwoord geven op de vraag wát de V.B. is: louter een taalstrijd of een nationale strijd. Dat samenvattende werk moet een geschiedenis zijn van het taalgebruik en van de taaleisen in het Vlaamse land, en tevens van het nationaal besef bij het Vlaamse volk. Een dergelijk werk mag zich dus geenszins beperken tot een fragmentarische opeenstapeling van feiten en beschrijving van toestanden: wanneer eenmaal de vaste lijn aangegeven is waarlangs de V.B. zich heeft ontwikkeld, moet al het overige daar omheen gegroepeerd worden.

Het zou nog jaren duren eer de vakhistorici tot een wetenschappelijke aanpak van de evolutie van de V.B. zouden komen. Ongetwijfeld is deze aanpak de rijpe vrucht van de door de V.B. zolang nagestreefde vernederlandsing van het hoger onderwijs; aan de andere kant hebben de polemieken en politieke tegenstellingen die ook de flaminganten decennia lang verdeeld hielden, thans zoveel van hun actualiteit verloren, dat de traditionele huiver van de Belgische academische geschiedschrijving ten opzichte van het recente verleden niet langer een rol hoeft te spelen.

2. IN DE 19^e EEUW. Reeds in de 19^e eeuw werden van Duitse zijde geschriften aan de Vlaamse kwestie gewijd, maar het resultaat hiervan had voor de geschiedschrijving van de beweging weinig te betekenen. Meer belang hebben drie studies van Belgische auteurs, Prosper de Haulleville, Alfons Prayon van Zuylen en Paul Hamelius.

Prosper de Haullevilles *La nationalité belge ou Flamands et Wallons* (1870), een werk waarin deze aanhanger van de Belgisch-nationale gedachte, omstreeks 1870 leider van de liberaal-katholieke pers in België, zijn visie op de nationale problematiek onder woorden brengt en de V.B. in haar gezonde opvatting beschouwt als een van de vruchtbaarste en heilzaamste manifestaties van de nationale geest in België, voor hem één nationaliteit, samengesteld uit drie volken. Een aanzienlijk gedeelte van deze studie is gewijd aan een historisch overzicht van de taaltoestanden in België voor 1830 en aan een uit-

eenzetting van de toestanden en wetgeving in België na 1830. De reactie hiertegen door de V.B. wordt vrij objectief en volledig in haar grote trekken geschetst. Hoewel de auteur zeer dicht bij de gebeurtenissen stond, belicht hij op interessante wijze diverse aspecten van de aangelegenheid. De dood van Jan Frans Willems, Karel Lodewijk Ledeganck en Theodoor van Rijswijck in 1846-'49 ziet de schrijver als het eind van de literaire fase van de Vlaamsgezinde actie. In de periode 1850-'60 krijgt die actie een meer nationaal karakter, terwijl in de jaren 1860 de activiteiten naar het terrein van de politiek verschuiven. Het Belgisch-nationaal karakter van dit werk blijkt duidelijk uit de veroordeling van de taalwetgeving van Koning Willem I en uit de grote aandacht voor de nationale argumentatie van De Foere in de spellingoorlog. De evolutie na 1849 naar een Nederlandse gedachte beschouwt de auteur als een gevaarlijke afwijking van de oorspronkelijke, echte V.B.

Het werk *De Belgische Taalwetten* van Alfons Prayon van Zuylen werd in 1892 uitgegeven door de jonge Koninklijke Vlaamse Academie. Het eerste deel van dit werk, een historische inleiding en kritisch overzicht der vorige wetgeving, is in meer dan één opzicht nieuw, maar zeer ongelijk van gehalte. Als een bevredigend overzicht van de ontwikkeling der V.B. kan het zeker niet beschouwd worden. In de eerste afdeling onderzoekt de auteur de taaltoestanden in Vlaams-België voor 1789: gedurende de Middeleeuwen, tijdens de Bourgondische vorsten, ten tijde van Karel V, het verval van onze taal onder Spaanse en Oostenrijkse heerschappij, met een uitweiding over de regeling van het taalgebruik in het land van Luik. De tweede en derde afdeling zijn gewijd aan de toestanden tijdens de Franse overheersing en in het Koninkrijk der Nederlanden. De vierde afdeling is gewijd aan de periode na 1830: de Fransgezinde reactie; het ontstaan van de V.B., een reactie der Vlaams gebleven massa's tegen de grotendeels verfranste regerende klassen; de Grievencommissie; de spellingskwesie; de zaak-Karsman; de zaak-Coucke en Goethals en het voorstel-De Laet. In het tweede deel van deze afdeling wordt dan het ontstaan van de taalwetten van 1873, '78, '83 en '89 uitvoerig behandeld.

Van blijvende betekenis voor de historiografie van de V.B. bleek Paul Hamelius' *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand au XIXme siècle* (1894). Hamelius, die slechts drie jaar daarvoor de studie van het Nederlands had aangevat, behandelt hoofdzakelijk het literaire aspect van de taalstrijd, die hij eerder als een cultureel dan als een politiek verschijnsel beschouwt. In de inleidende hoofdstukken behandelt hij de situatie van het Nederlands in Vlaanderen op het eind van de 18^e eeuw, tijdens de annexatie bij Frankrijk en onder Willem I. Klassiek gebleven is in de historiografie het onderscheid dat hij maakt tussen de Gentse groep van Jan Frans Willems en de Antwerpse groep van Hendrik Conscience. Hoofdstuk VI schetst hoe het probleem de aandacht van parlement en regering krijgt, terwijl het laatste hoofdstuk aan de politieke successen tussen 1870 en '93 is gewijd. Een tweede uitgave van dit werk verscheen nog in 1924.

3. NA 1900. Ook de *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (3 dln, 1906-'09) door de

liberale historicus en flamingant Paul Fredericq zou decennia lang het inzicht in het verleden van de V.B. bepalen. Dit is het eerste werk dat de evolutie van de beweging beschrijft op grond van een omvangrijk bronnenonderzoek. Hoewel de auteur het werk als een gelegenheidsgeschrift bestempelde en de gebreken ervan aan de te grote haast weet waarmee het tot stand was gekomen, blijkt eruit dat hij een groot aantal bladen, boeken, vlugschriften, officiële documenten, parlementaire handelingen en persoonlijke herinneringen verwerkt heeft, vooral betreffende de periode na 1870. De Schets was baanbrekend en wordt ook door de hedendaagse historici om haar rijkdom aan gegevens als onmisbaar beschouwd.

Voor een goed begrip van het werk dient er rekening mee gehouden te worden dat men de auteur moet zien als de geestelijke leider van het liberaal flamingantisme omstreeks de eeuwwisseling, aanhanger van de stellingen van Julius Vuylsteke, die alleen heil zag in het voeren van de Vlaamse actie binnen de bestaande partijstructuren. Dit liberalisme is bovendien militant antiklerikaal, tot in het taalgebruik toe! Voor de opkomende arbeidersbeweging en het socialisme heeft Fredericq weinig begrip. Des te meer aandacht besteedt hij aan de veelvuldige manifestaties van de Nederlandse gedachte, waarvan hij een fervent aanhanger is, zodat zijn aantekeningen hierover met bijzonder kritische aandacht gelezen moeten worden. In antwoord op de vraag wat de V.B. is, wijst Fredericq in de inleiding van het werk op het stoffelijk en geestelijk verval dat, al sedert het eind van de 16^e eeuw, de bewoners van de Zuidelijke Nederlanden getroffen heeft. De V.B. noemt hij de poging om dat jammerlijk verval der Vlamingen te stuiten en om hen door middel van het enig natuurlijk voertuig der gedachten: de taal terug te brengen in de stroom der moderne beschaving. Deze V.B. is na 1830 ontstaan als reactie tegen de zegevierende verfransing en dient overigens niet als een alleenstaand verschijnsel te worden opgevat; ze sluit aan bij de Europese nationaliteitsbewegingen; ze is altijd wars gebleven van elke ophitsing tot klassenstrijd.

Munt het werk uit door een rijkdom aan gegevens, het gebrek aan synthese doet zich sterk gevoelen. Het eerste hoofdstuk, over de V.B. van Jan Baptist Verlooy tot 1870, is weinig overzichtelijk. De volgende – elf – hoofdstukken behandelen de geschiedenis tot 1908, een periode waarin de auteur getuige en medespeler was. Bijzonder gedetailleerd beschrijft hij de vele uitingen van de V.B., de politieke strijd, de Vlaamse taalwetten, de toegevingen van de regeringen op administratief gebied, de vernederlandsing van gemeente- en provincieraden, de militaire rechtspraak, de advocatenwereld, het middelbaar en hoger onderwijs, de oprichting van de Koninklijke Vlaamse Academie, de vernederlandsing van leger en burgerwacht, de vernederlandsing van mijnwezen en koloniaal bestuur, de houding van de dynastie tegenover onze taal, de geestelijke toenadering tot Duitsland, de verzoening van Noord en Zuid, de toenadering tot Zuid-Afrika, de Vlamingen in Wallonië, het ontstaan van Willemsfonds en Davidsfonds, het Algemeen Nederlands Verbond, de Vlaamse pers, de muziek en het toneel, de stoffelijke belangen der Vlamingen, de grote Vlaamse betogingen, de belangrijkste ver-

toogschriften, de Vlaamse schandalen, de Waalse beweging, de nog bestaande Vlaamse grieven. Het typeert de gematigde flamingant Fredericq dat hij in zijn slotbeschouwingen over de toekomst der V.B. niet eens de volledige vernederlandsing van middelbaar en hoger onderwijs als eis stelt.

Ongeveer gelijktijdig met het verschijnen van het werk van Paul Fredericq begon de publikatie, door de Koninklijke Vlaamse Academie, van de chronologische Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd van Theophiel Coopman en Jan Broeckkaert (10 delen, 1904-'14). Dit werk bevat in totaal 7.734 excerpten van bescheiden in verband met de taalstrijd en de veronachtzaming van het Nederlands van 1787 tot 1886: uittreksels van charters, wetten, besluiten, titels van vlugschriften, verhandelingen, redevoeringen, opstellen, waarvan of de hoofdgedachte of een samenvatting gegeven wordt. Ondanks het ontbreken van heel wat belangrijke bronnen en het gebrek aan systematische ordening, waardoor een vertekend en onvolledig beeld van de V.B. zou kunnen ontstaan, blijft het ook voor de hedendaagse geschiedschrijving een onmisbare bron.

Fernand Daumont bedoelde met zijn studie *Le mouvement flamand* (2 delen, 1911) niet een geschiedenis van de V.B., maar een onderzoek naar haar bestaansredenen. De V.B. is voor hem een nationale en democratische strijd, gericht op de economische, intellectuele, morele en religieuze belangen van de kleine man in Vlaanderen. Wel werpt de auteur een blik in het verleden, maar zijn aandacht gaat vooral naar de evolutie sedert 1880 en de verhoudingen omstreeks 1910. In tegenstelling met Frédéricq legt hij de nadruk op het katholiek karakter van de V.B.

Lodewijk Dosfel schreef voor de eerste uitgave van het verzamelwerk *Vlaanderen door de eeuwen heen*, onder redactie van Max Rooses (1913), een uitvoerig opstel, *De Vlaamsche Beweging*, dat echter weinig nieuws brengt en hoofdzakelijk op bovengenoemde werken steunt.

4. DE EERSTE WERELDOORLOG. De Eerste Wereldoorlog met de Duitse bezetting, het Activisme en de Frontbeweging waren uiteraard aanleiding tot een groot aantal publikaties over de V.B. en het al dan niet nationalistisch karakter van deze beweging. Talrijke Duitse werken uit die tijd leggen de nadruk op de antithese België-Vlaanderen en ontkennen het wezen zelf van een Belgische natie. Zo R.P. Oszwald, *Zur belgischen Frage. Der Nationalitätenkampf der Vlamen und Wallonen* (1915), F. Jostes, *Die Vlamen im Kampf um ihre Sprache und ihr Volkstum* (1916), F. Fromme, *Belgisches und Unbelgisches* (1917) en P. Rhenanus, *Die Flamen. Fünf Abhandlungen* (1918).

Eveneens duidelijk nationalistisch georiënteerd is *De Vlaamsche Beweging. Politiek-historische schets met beschouwingen* (1917-'18) door Karel van den Oever. De auteur beschouwde dit werk zelf als een vluchtige krabbel, waarin hij geen objectiviteit nastreeft. De V.B. is voor hem een sociaal-cultureel verschijnsel, bedoeld als een principiële afkeuring en formele verwerping voor de toekomst van het verfransende ontnationaliserende regime van 1830. Het nationalistisch karakter van de beweging krijgt de nadruk en de schrijver is van oordeel dat het principe van de bestuurlijke scheiding van het begin af tot haar historische

traditie heeft behoord.

5. TUSSEN DE WERELDOORLOGEN. De stellingen van Van den Oever vond men later terug in een aantal Vlaamsnationalistische publikaties uit de jaren 1920, waarvan de omvangrijkste was: Paul van Overzee, *De ziekte aan de Zenne*. Een historische bijdrage tot het nationaliteitenvraagstuk in het koninkrijk België (1929). Voor de auteur van dit werk is de V.B. het streven van het Vlaamse volk tot herstel en beveiliging van zijn nationaal leven. Het is zijn bedoeling te bewijzen dat het Vlaams nationalisme in de historische lijn van de beweging ligt. Qua documentatie is het werk grotendeels tweedehands.

Het werk van de Amerikaan S.B. Clough, *History of the Flemish Movement in Belgium. A Study in Nationalism* (1930) is een goede, wetenschappelijk verantwoorde synthese. Het geeft minder feiten dan Frédéricq, maar zit structureel hechter ineen. In de inleidende hoofdstukken worden achtereenvolgens de Vlaamse geschiedenis tot 1815, de toestand van de Vlamingen in het Koninkrijk der Nederlanden en het ontstaan van de V.B. geschetst. Heel wat grondiger en uitvoeriger behandelt de auteur vervolgens de culturele en propagandistische aspecten en de politieke implicaties van 1870 tot 1914. Hoewel de schrijver de vraag, of de V.B. als een nationaliteitsstrijd beschouwd moet worden, niet duidelijk beantwoordt, lijkt hij ze zelf wel degelijk als een nationale beweging te beschouwen. Herhaaldelijk bespeurt hij analogie tussen de Vlaamse en andere Europese nationaliteitsbewegingen. De V.B. voor de Eerste Wereldoorlog noemt hij echter in de eerste plaats een strijd voor taalkundige en culturele gelijkheid in België.

Na de lezing van Hendrik Jozef Elias in 1926 bleek spoedig dat het voorbarig was en daarom ongewenst dadelijk een synthetisch werk over de V.B. aan te vatten. Gezien het gebrek aan voorstudie zou de synthese te arm en te oppervlakkig gebleven zijn. Uit een lezing Over een reeks bijdragen tot de geschiedenis der Vlaamsche Beweging van dezelfde auteur op het IXe Philologencongres te Leuven in 1928 verneemt men dat een commissie werd samengesteld, bestaande uit H.J. Elias, Antoon Jacob, Jozef Goossenaerts, Pieter Geyl, Jules Persijn en Jozef Muls, die geregeld de publikatie van bundels met kleinere bijdragen over de geschiedenis van de V.B. zou verzorgen. De eerste bundel bijdragen zou reeds begin 1929 verschijnen. Toen dit opzet niet slaagde, werden een aantal van de aangekondigde artikelen gepubliceerd in het blad *Jong Dietschland*.

De probleemstelling van H.J. Elias werd tenslotte het uitvoerigst geformuleerd in zijn boek *Onze wording tot natie*. Inleiding tot de geschiedenis der Vlaamsche Beweging (1932). De auteur hecht vooral betekenis aan het nationaal karakter van de V.B., naar zijn mening de bewustwording van het Vlaamse volk als natie in zijn ontwikkeling tot een nationale staat. Het werk is bedoeld als een inleiding en bevat meer beschouwingen dan feiten. Het aanhangsel Voor een geschiedenis der Vlaamsche Beweging is de bijgewerkte tekst van de Gentse lezing en bevat een interessant overzicht van de toen voorhanden literatuur, zowel wat synthetische werken als wat detailstudies betreft. De visie van Elias blijkt eveneens uit zijn stuk *Het verleden*

van het Vlaamsche volk, in de tweede uitgave van Vlaanderen door de eeuwen heen, uitgegeven onder redactie van Jan Denucé en Jan Albert Goris (1932). Deze bijdrage bevat drie hoofdstukken met veelzeggende titels: 1. Naar de eenheid der Nederlanden; 2. De wording van Zuid-Nederland; 3. De Vlaamsche Beweging.

Bedoeld als een voortzetting van de Schets van Fredericq is het werk *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930* door Maurits Basse (2 delen, 1930-'33). De eerste vier hoofdstukken van het werk zijn gewijd aan de periode voor de Eerste Wereldoorlog en behandelen achtereenvolgens de geestestoestand, de strijd op het gebied van het lager, middelbaar en hoger onderwijs. Evenals Frédéricq is Basse een liberaal geëngageerd medespeler, maar het werk is systematischer opgezet en de stof tot een betere synthese verwerkt.

De V.B. is voor hem louter een cultuur- en taalbeweging en zijn kijk op de evolutie en toekomstvooruitzichten in de behandelde periode is duidelijk uitgesproken optimistisch, in het licht van welk optimisme het latere activisme als een pijnlijk teken van rijpheid in de evolutie van de V.B. gezien kan worden.

Hoewel niet helemaal als historiografie te beschouwen werd de *Philosophie der Vlaamsche Beweging en der overige stromingen in België* van Max Lamberty (1933) door tal van historici niettemin met grote belangstelling begroet. De auteur bedoelde het als een poging om de diepere stuwkrachten, het wezen zelf van de V.B. te benaderen. Die stuwkrachten vindt hij in sociaal-psychologische factoren. Een economische verklaring voor de V.B. wijst hij af. Deze V.B. beschouwt hij niet als een nationale beweging, maar voor wat de eerste dertig jaren betreft als de op taal- en letterkunde gerichte belangstelling van enkele intellectuelen. De verklaring voor de groeiende aantrekkingskracht van de Vlaamse gedachte vindt hij in de suprematie van de idee: zodra ideeën de massa aanspreken, worden zij sociaal-psychologische factoren. Evenals de vroegere auteurs belicht Lamberty eerst de toestanden in de 18^e eeuw en tijdens de Hollandse periode. In het hoofdstuk, gewijd aan de staat van 1830 en de Vlamingen, ontkent hij, in tegenstelling met de Vlaamsnationalistische publicistiek, dat de Belgische staat een Vlamingenvreter geweest zou zijn. In de groei der V.B. onderscheidt hij drie perioden: die der literatuur: 1830-'60, die van de politieke actie: 1861-'72, en die der taalwetgeving: van 1873 af. Van 1898 tot 1914 wordt de ideële grondslag van de V.B. vernieuwd. In het laatste hoofdstuk situeert de schrijver de V.B. naast de arbeidersbeweging en haar leidende ideeën. Hoewel interessant worden de stellingen en beschouwingen van Lamberty niet door feitenmateriaal geschraagd.

Dezelfde kant gaat Lamberty uit in *De Vlaamsche Beweging in deel VI van de Geschiedenis van Vlaanderen* (1949) en *De Vlaamse Opstanding I* (1971).

Een samenvatting van deze ideeën vindt men in zijn opstel *De Vlaamse Beweging in de derde*, onder redactie van hem zelf en R.F. Lissens verschenen uitgave van *Vlaanderen door de eeuwen heen* (1951-'52). Al deze werken bevatten meer stellingen en beschouwingen dan feiten. Bovendien hebben ze een opvallend apologetisch karakter. Wellicht

onder invloed van inmiddels verschenen andere publikaties beschouwt de auteur de V.B. thans als de Vlaamse interpretatie van een Europese stroming: de bewustwording bij vele etnische groepen van hun vroeger onvermoede eigen waarde en eigen mogelijkheden. De V.B. wordt voorgesteld als een beweging waar alle belangen van het Vlaamse volk bij betrokken zijn en aldus opgevat als een volksstrijd. Achtereenvolgens worden het politieke raam en de Vlaamse volkskracht behandeld. Grote aandacht wordt hierin besteed aan statistische gegevens over het arm Vlaanderen van de 19^e eeuw. Als biograaf van Lodewijk de Raet hecht Lamberty uiteraard groot belang aan de vernieuwing van de inzichten in de periode kort voor 1914. Overigens blijft de periodisering in deze werken nagenoeg dezelfde als in de *Philosophie der Vlaamsche Beweging*.

Wellicht het meest opmerkelijke en geciteerde werk over de geschiedenis der V.B. dat tussen de twee wereldoorlogen verscheen, is de *Geschiedenis van de Vlaamsche en Grootnederlandsche Beweging I* van Leo Picard (1937). De inhoud beantwoordt niet helemaal aan de door de titel opgeroepen verwachtingen, want aan de Grootnederlandse beweging worden in dit werk slechts enkele bladzijden gewijd. Het boek behandelt de V.B. tot 1870. In 1942 verscheen een tweede druk van dit deel. Het zou tot 1959 duren voordat het tweede deel van het werk verscheen, met een naam- en zaakregister voor beide delen door E. Willekens. Een enigszins bewerkte pocketuitgave van dit werk verscheen, zonder deze registers en zonder het notenapparaat, in 1963 onder de titel *Evolutie van de Vlaamse Beweging van 1795 tot 1950*.

Het werk van Picard steunt overwegend op uitgegeven bronnen. Belangwekkend is dit werk, omdat het de V.B. in een breed cultuurhistorisch kader plaatst. De auteur wijst het verband aan met de internationale verhoudingen, de binnenlandse conjunctuur en de sociaal-economische evolutie. Voortdurend ook wijst Picard op leemten in onze kennis van de historische evolutie: terecht heeft men aangemerkt dat hij meer problemen stelt dan oplost. Het werk is voor een groot gedeelte ideeëngeschiedenis, in zekere mate beïnvloed door geschriften van Friedrich Meinecke. Nochtans heeft men de te grote aandacht die in de inleidende probleemstelling aan het werk van Giambattista Vico is besteed als het inslaan van de verkeerde richting bestempeld. De behandeling van de stof is vrij fragmentarisch, zodat ook dit werk ten slotte toch nog meer als een essay over de geschiedenis dan als eigenlijke geschiedschrijving beschouwd moet worden. Het bevat een groot aantal thesen, waarvan de belangrijkste zijn uiteenzetting is over de invloed van het Frans en het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden voor, tijdens en na de inlijving bij Frankrijk. Picard poneert de stelling dat, terwijl in de achttiende eeuw de nieuwe progressistische ideeën, zoals die van Jan Baptist Verlooy, zich in de Vlaamse gewesten in het Nederlands uitten, er in de Franse tijd een nieuwe leidende groep ontstond die Frans georiënteerd was, met het gevolg dat, wat de belangrijkste drager van een nieuw Nederlands besef had moeten zijn, in Vlaanderen verfranst werd. De nieuwe maatschappelijke ontwikkeling diende zich in het Frans aan. Om deze strijd-vraag over de oorzaken van de verfransing zou de

historiografie van de komende jaren zich toespitsen.

De omwenteling van 1830 en de daaruit ontstane onafhankelijkheid van België, met de taalvrijheid, wordt voor Picard dan ook de triomf van de verfranste advocaten. De hoofdstukken, gewijd aan het Vlaams verzet van 1832 tot '70, behandelen achtereenvolgens de eerste jaren, de scheiding der geesten door het ontstaan van de Belgische partijen en de ontwikkeling van 1848 af tot de Antwerpse Meetingpartij. Het tweede deel van het werk, pas in 1959 verschenen, bevat onder de titel Tussen de liberalen en de katolieken, drie hoofdstukken waarin achtereenvolgens de toestand omstreeks 1870, van '70 tot '84 en de periode na '84 behandeld wordt. Hoewel ook deze bladzijden een aantal belangwekkende gegevens bevatten, bereikt de auteur hier toch niet de diepgang van het eerste deel. Meer dan het eerste is het tweede deel trouwens gekleurd door Picards uiteindelijke keus voor de sociaal-democratie.

Het zou bijna twintig jaar duren, voordat het opnieuw tot meer synthetische werken over de geschiedenis van de V.B. kwam. Hoewel er van Duitse zijde opnieuw belangstelling voor de problematiek ontstond, vooral blijkens de Deutsch-Niederländische Symphonie, uitgegeven onder leiding van R.P. Oszwald (1937), tot belangrijk historiografisch werk over de V.B. van de 19^e eeuw heeft deze belangstelling niet geleid. Nog in 1939 beweerde Floris Prims dat de V.B. nog niet ernstig historisch bestudeerd was, een uitspraak die ongetwijfeld ook opging voor de vrij oppervlakkige behandeling van de negentiende eeuw in zijn eigen werk De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten (1939).

6. SINDS 1940. Van de Tweede Wereldoorlog af wordt ook de geschiedschrijving van de V.B. intenser en op wetenschappelijk meer verantwoorde wijze aangepakt. Uiteraard gaat het in de eerste plaats om bronnenonderzoek en bronneruitgaven en om studies over detailkwesties en orderdelen van de beweging. Zo verschenen uitgaven van brieven van H. Conscience, Mevrouw Courtmans, A.H. Hoffman von Fallersleben, A. Rodenbach, F.A. Snellaert, C. Verschaeve en J.F. Willems, teksten van Benoit en L. de Raet werden opnieuw uitgegeven, terwijl men onlangs ook met de publikatie van gedenkschriften van C. Huysmans en F. van Cauwelaert is begonnen. Ontegenzeglijk is ook de uitgave van het verzameld werk van L. Dossel, G. Gezelle, A. Rodenbach, A. Vermeylen en C. Verschaeve een aanwinst. Voor een verdieping van onze kennis van de evolutie der V.B. zijn een groot aantal biografische werken, monografieën en studies over leidende en tweederangsfiguren in de beweging onmisbaar. Zonder aanspraak op volledigheid worden hier een aantal van deze geschriften gesignaleerd. Er verschenen publikaties over M. van Ackere-Doolaeghe (M. de Vroede), P. Benoit (H. Baccaert, A. Corbet en F. van der Mueren), A. Bergmann (P. de Keyser en J. Weisgerber), H. Conscience (E. de Bock, G. Degroote, A. Keersmaekers, R. van Roosbroeck en G. Schmook), Ch. de Coster (A. Gerlo, R. Gheyselincx en U. van de Voorde), mevrouw Courtmans-Berchmans (E. Courtmans), J.B. David (L. Wils), A. en P. Daens (L.P. Boon, L. Delaforterie, H.J. Elias, K. van Isacker, L. Wils),

V. Delecourt (N. Stoops en G. Vannes), L. Dosfel (A. de Bruyne), P. van Duyse (M. Hanot, P. Sterkens-Cieters en M. de Vroede), G. Gezelle (W.J.M.A. Asselbergs, F. Baur, K. de Busschere, R. van Sint-Jan, B. van Vlierden en J. Westebroek), A. van Hee (K. de Lille), E. Hiel (M. Sabbe), L. Jottrand (J. Kuypers), J. Kats (J. Kuypers), P.F. van Kerckhoven (B. Brouwers), K.L. Ledeganck (M. van de Boogaerde, L. Elaut en M. Grijpdonck), V. Loveling (L. Baekelmans), P. de Mont (G. Meir), E. Moyson (J. Kuypers en G. Schmook), H. van Peene (A. Deprez), J. Peling (J. Kuypers), A. van de Perre (T. Luykx), P. Pouillet (L. Moyersoën), L. de Raet (M. Lamberty), F. Rens (G. Schmook), A. Rodenbach (F. Baur, R.F. Lissens, C. Neutjens en L. Wils), W. Rogghé (J. Pée), R. de Smet (R. Vanlandshoet), F.A. Snellaert (F. Comer, A. Deprez, L. Elaut en R. Geyselinck), A. Snieders (M. van den Broucke, J. Persijn en M. de Vroede), E. Verhaeren (A. Gerlo), A. Vermeulen (A. Westerlinck), H. Verriest (F. Baur en F. de Pillecijn), C. Verschaeve (A. de Bruyne, J.L. de Meester en D. van Sina), J. de Vriend (M. de Vroede), J. Vuylsteke (J. Martens, J. Pee en H. van Werveke), J.F. Willems (J. van den Broeck, J. Crick, A. Deprez, A. van Elslander, M. Lamberty, A. de Poortere, R. van Roosbroeck en G. Schmook), E. Zetternam (B. Brouwers, M. de Kock en J. van den Broeck), enz.

Aan de taalpolitiek van Willem I wijdde A. de Jonghe een lijvige studie, terwijl A. Smits en A. Vermeersch de gebeurtenissen van 1830 behandelden. De belangstelling van Nederlanders voor de V.B. was het onderwerp van het doctoraal proefschrift van C. ter Haar, terwijl ook F. Baur en K. de Clercq er opstellen aan wijdde. De contacten van de Vlaamse Bewegers met Duitsland kwamen uitvoerig ter sprake in studies van H.W. von der Dunck, P. Nelde, L. Simons en H. Uyttersprot.

Over de V.B. en Frans-Vlaanderen schreven B. Bijnens, J. Deleu, A. Demedts, F. Niessen en L. Verbeke. De verfransing van Brussel behandelde H. Aelvoet. Over de studentenbeweging schreven M. Cordemans, L. van Puyvelde, O. de Smedt en L. Vandenberghe. Interessante gegevens over de houding van de Katholieke Kerk en de clerus tegenover de V.B. bevatten de werken van K. van Isacker, A. Simon en L. Wils, terwijl J. Debrouwere, J. Kuypers, M. Oukhow de verhouding tot de socialistische arbeidersbeweging behandelden. Het tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort* werd door Jan Persijn bestudeerd en J. Kuypers en L. Sourie schreven over Van Nu en Straks. Over de pers schreven E. de Bens, H. de Borger, H. Degraer, R. van Eenoo, H. Gaus, H. Liebaut, R. Messens, A. Thijs, A. Vermeersch, J. Verstraelen, M. de Vroede en L. Wils, terwijl ook het grote aantal licentiaatsscripties over allerlei weekbladen, die onder leiding van Th. Luykx en van L. Wils ontstonden, niet onvermeld mogen blijven.

Een belangrijk werk over het probleem van de verfransing is het proefschrift *Histoire de la langue française dans les Flandres 1770-1823* van M. Deneckere (1952). Terwijl Picard de verfransing als een revolutionair fenomeen, een gevolg van de taalpolitiek van de Franse bezetters had beschreven, beschouwt Deneckere de verfransing van de

leidende standen onder het Ancien Régime van de achttiende eeuw als een autonoom sociaal proces, dat in essentiële mate door de sociale structuren in de hand gewerkt werd. Terwijl sinds de Contra-Reformatie het intellectueel en wetenschappelijk leven in de zuidelijke Nederlanden door een zich van het Latijn bedienende clerus beheerst werd, drongen de vernieuwende, progressieve ideeën van ongeveer 1750 af in het Frans de leidende sociale en intellectuele kringen binnen. De vooruitstrevende fractie van de burgerij nam meer en meer het Frans als cultuurtaal aan. Terwijl op het eind van de achttiende eeuw het nationaal bewustzijn, zowat overal in Europa aan de verdere verfransing een halt kon toeroepen, bleef in Vlaanderen het Nederlands de drager van een naar het verleden gerichte cultuur en waren de geschriften van Verlooy en Verhoeven slechts alarmkreten zonder echo. Deneckere stelt dat dit verfransingsproces doorwerkte in de Franse tijd en dat de Franse taalpolitiek dit proces alleen maar versterkte, aangezien deze politiek kon steunen op een fenomeen dat reeds in de Franse tijd spontaan was begonnen. Deel X van de Algemene Geschiedenis der Nederlanden (1955) bevat een synthetisch hoofdstuk De taalstrijd in België 1840-1884 door E. Willekens. De auteur beschouwt de V.B. in haar beginstadium als de verzuchting van een aantal intellectuelen die allereerst taalminnaars waren. Op het eind van de behandelde periode is ze niet langer alleen maar een strijd voor het behoud van de taal, maar een streven naar de harmonische ontplooiing van de Vlaamse volkskracht. Na het revolutiejaar 1848 ontstaat er vooral bij de jonge Vlaamse liberalen een rijpingsproces waarin de vrijzinnige levensbeschouwing en de ontdekking van het mateloze pauperisme leiden tot een sociaal besef dat de taalstrijd een heel ander karakter zal geven. Een anti-Belgisch karakter kreeg de beweging niet en een nationalistische ideologie kwam niet tot stand. Na veertig jaar strijd had de V.B. aan diepte gewonnen en zij werd meer en meer gedragen door de bevolkingslagen die bezig waren maatschappelijk en politiek een macht te worden. Geen historicus heeft zich met meer vakwetenschappelijke ernst en speurzin op detailstudies in verband met de beginperiode van de V.B. toegelegd dan M. de Vroede. In 1946 verscheen van zijn hand een artikel, M. van Ackere-Doolaeghe; van politiek tot cultureel Groot-Nederland, in 1948 De Vlaamse reacties op de Februariomwenteling van 1848 en Het orangisme in de Vlaamse Beweging, in 1949 Het Nederlands Congres van 1849, in 1952 Willems, Potgieter en De Gids, in 1953 Vlaamse steun aan geteisterd Nederland in 1855, in 1958 Noord en Zuid na 1830; het orangisme en de Grootnederlandse beweging beïnvloed door de Hollandse reacties op de Belgische Omwenteling, in 1961 Willem Juliaan Avontroodt (1778-1864), orangist en flamingant. Zijn Bibliografische inleiding tot de studie van de Vlaamse Beweging 1830-1860 (1959) is de eerste bibliografie die over de V.B. werd gepubliceerd, terwijl het na het werk van Th. Coopman en K. Broeckaert een voor de navorser veel beter hanteerbare lijst van bronnen bevat. Hoewel het werk de V.B. slechts van 1830 tot '60 behandelt, is het duidelijk dat het ook voor de studie van de volgende decennia onmisbare gegevens inhoudt. In het eerste deel, Werken,

worden achtereenvolgens behandeld: publikaties betreffende taalwetgeving en taaltoestanden, werken met een algemeen karakter, studies betreffende onderdelen van de taalstrijd, biografische werken, cultureel leven, nieuwsbladen, tijdschriften, almanakken, drukkerij-uitgeverij en boekhandel, betrekkingen van Vlaanderen met Nederland, Duitsland en Frans-Vlaanderen, werken in verband met de nationaliteitenkwesie. Het tweede deel omvat de gedrukte bronnen: overheidsuitgaven, gedrukte briefwisseling, gedenkschriften, redevoeringen, uitgaven van genootschappen. Het derde deel geeft een overzicht van de voorhanden onuitgegeven bronnen. Het boek *De Vlaamse pers in 1855-1856* (1960) is het gedeeltelijke resultaat van een studie over de Vlaamse pers van 1830 tot '60. De auteur beperkt zich hierin tot de eigenlijke nieuws- en aankondigingsbladen, waarover hij zoveel gegevens als maar mogelijk bijeengebracht heeft om te komen tot de beantwoording van de vraag welke betekenis die pers voor de V.B. had. *De Vlaamse Beweging in 1855-1856; bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie* (1960) bevat een uitvoerige inleiding over de historiografie van de V.B. waarvan in de onderhavige bijdrage dankbaar gebruik is gemaakt. *De Belgisch-Limburgse pers van 1830 tot 1860* (1963) schetst de evolutie van de politieke houding van de behandelde bladen over een periode van dertig jaar en is aldus een bijdrage tot de politieke geschiedenis, in het bijzonder tot de ontwikkeling en de ondergang van het unionisme. Enigszins apart van deze werken staat het boek over de flamingant en schilder Juliaan de Vriend in de politiek en de Vlaamse Beweging 1889-1900 (1960).

Tot een eigen visie op de evolutie van de V.B. kwam de katholieke historicus L. Wils, eveneens via een groot aantal detailstudies: in 1955 *De Raet en MacLeod en De landdagbeweging, het Daensisme en de Vlaamse Volkspartij*; in 1956 *Rodenbach's plaats in de ontwikkeling van de Vlaamse gedachte en Vlaanderen en het tot stand komen van het „Woordenboek der Nederlandsche Taal”*; in 1958 *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse arbeidsbeweging en Het Vlaams petitionnement van 1840; de bijdragen van Leuven en Antwerpen*; in 1959 *Gezelle in 't geweer voor 's lands onafhankelijkheid en De Vlaamse Studentenbeweging in het aartsbisdom Mechelen in de 19^e eeuw*; in 1961 *Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse arbeidersbeweging 1850-1872, Tussen taalstrijd en arbeidersbeweging: de onafhankelijke volkspartij in de jaren 1860 en De arbeidersbeweging en de Vlaamse Beweging*; in 1962 *De liberale Antwerpse dagbladen 1857-1964*. In 1955 promoveerde hij op een proefschrift *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd* (1957). De ideeën van Wils over de V.B. worden het duidelijkst uitgesproken in de meer synthetische werken *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging* (1955), *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging* (1959) en *De Vlaamse Beweging*, hoofdstuk VII van deel XI van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (1956), en nogmaals bevestigd in *Het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek* (1965) en *Het Daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland* (1969). Wils stelt dat de V.B. van haar ontstaan af rechts georiënteerd was,

omdat ze daar de meeste steun vond. In tegenstelling met hetgeen elders het geval was, vond de nationale beweging in Vlaanderen geen steun bij de liberalen, omdat het liberalisme hier in de Franse tijd gedenationaliseerd was. Politieke zowel als culturele steun vond de V.B. bij de traditionalistisch georiënteerden, rechts. Van 1840 af kreeg de beweging een godsdienstige kleur, ondanks de sympathie van veel flaminganten voor het liberalisme. Godsdienstig in plaats van liberaal, Belgisch-Vlaams in plaats van Nederlands onderging ze wel de invloed van het vroeger Nederlands-nationaal denken, waarvan ze echter niet de voortzetting was. Het Belgisch enthousiasme dat tot haar ontstaan had geleid, begon van het eind van de jaren 1840 af snel af te brokkelen, en van dat ogenblik af ging de aandacht van de V.B. naar de erkenning van de Vlaamse nationaliteit. Bovendien argumenteert Wils dat de beweging van 1848 af democratisch was en dat er contacten gelegd werden met de arbeidersbeweging. Aan de wieg van deze beweging stonden te Gent en te Antwerpen flaminganten. Terwijl de christelijke democratie strijdend Vlaamsgezind werd, wezen de socialisten de V.B. af als een klerikaal werktuig.

Latere auteurs hebben de stellingen van Wils als te weinig genuanceerd en onbillijk tegenover de vrijzinnige flaminganten aangevallen. Vooral J. Kuypers en M. Oukhow hebben het aandeel van de vrijzinnigheid en van de socialisten in de V.B. bestudeerd. Zij hebben gewezen op het typisch socialistisch inzicht dat het cultuurideaal van de V.B. slechts bereikt kon worden, wanneer de sociale toestand der arbeiders het hun mogelijk zou maken actief aan het intellectuele leven deel te nemen. De onder leiding van J. Dhondt verschenen *Geschiedenis der socialistische arbeidersbeweging in België (1960-'68)* bevat twee bijdragen van Oukhow: *De Vlaamse Beweging en de socialistische partij 1875-1885* en *Socialisme en Vlaamse Beweging 1885-1914*, waarin de aarzelende houding van de groeiende socialistische partij ten opzichte van de V.B. verklaard wordt door de grote afstand tussen de traditionele en de socialistische zienswijze van de Vlaamse kwestie. Het tweede artikel vermeldt bovendien een groot aantal feiten waaruit de voor de Vlamingen positieve houding blijkt die de socialisten tegenover een aantal concrete kwesties hebben ingenomen.

7. EEN GESCHIEDENIS VAN DE VLAAMSE GEDACHTE. In dit overzicht zijn de opvattingen die H.J. Elias koesterde ten opzichte van een synthetisch werk dat over de V.B. geschreven behoorde te worden reeds eerder aangehaald. Uitzonderlijke levensomstandigheden zouden hem ten slotte in staat stellen, na verwerking van een onzaglijke hoeveelheid stof, zijn *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* te schrijven. Ideeëngeschiedenis dus, naar het voorbeeld van Meinecke, maar pas ontstaan na toepassing van de traditionele historiografische navorsingsmethoden. In de verantwoording van het werk zegt de auteur dat hij zich voorgesteld heeft te onderzoeken in welke omstandigheden en onder invloed van welke geestelijke stromingen de Vlamingen die in de bræs zijn gesprongen tot verdediging van eigen taal en volkswezen hun positie hebben bepaald en gemotiveerd.

In deel I, *De grondslagen van de nieuwe tijd 1780-1830 (1963)*, behandelt de schrijver, na een inleiding

over de bronnen waaraan de V.B. is ontsproten en over het nationaal bewustzijn in de jaren 1789-'94, in drie boeken achtereenvolgens de Franse tijd, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het Belgisch verzet tegen dit Verenigd Koninkrijk. Tot goed begrip van de situatie bestudeert de auteur niet alleen de Vlaamse, maar ook de Belgische mogelijkheden in nationaal opzicht, zodat het hier gaat om een geschiedenis van het nationaal bewustzijn in Zuid-Nederland. In tegenstelling met Deneckere legt Elias bij zijn verklaring van de verfransing grotere nadruk op de taalpolitiek en op het ontbreken van politiek-nationale gevoelens bij de burgerij. Verhelderende inzichten brengt hij ook over de gebeurtenissen van 1830: het Verenigd Koninkrijk is ten val gebracht onder internationale omstandigheden die gunstig waren voor de opstandelingen, die slechts door een zeer broos Belgisch nationaal bewustzijn bezielde waren en vooral in Vlaanderen eerder door godsdienstige dan door nationale gevoelens gedreven werden.

Deel II, Van de taal- en letterkundige hernieuwing naar een politieke beweging 1830-1859 (1963), beschrijft in twee boeken de eerste aanloop 1830-'45 en de overgang van een literaire naar een politieke stroming tussen 1846 en '59. In dit deel besteedt de auteur grote aandacht aan de figuur van J.F. Willems, terwijl hij evenals in de andere delen telkens weer de Vlaamse gedachte tegenover de Belgische gedachte en de wederopluikende Nederlandse gedachte stelt. In de eerste periode beperkt deze Vlaamse gedachte zich tot het herstel van de taaleenheid als teken van de nationaliteit. In de V.B. 1830-'45 ziet H.J. Elias drie groepen: een katholiek-traditionalistische, die Belgisch denkt; een Vlaams-orangistische, verdraagzame en vrijheidlievende groep die Diets-Nederlands denkt en een meer liberale Vlaams-Belgisch denkende Antwerpse groep. Bij de drie groepen ontbreekt voornamelijk de wil tot uitdrukking van de nationaliteit in een eigen politieke natie. Ook in de tweede periode krijgt de V.B. nog geen politiek nationalistisch karakter, hoewel er een duidelijker tegenstelling met de groeiende gedachte van een Belgische natie tot uiting komt. Het wordt geen politiek nationalisme, doordat de stand die in andere gebieden de drager van de nationale gedachte kon zijn, in Vlaanderen gedenationaliseerd was. Niettemin groeit er een atmosfeer van nationaal bewustzijn in vervreemding van de staat.

Deel III, Verwezenlijkingen en ontgoochelingen. De scheiding der wegen 1860-1883 (1964), behandelt de eerste taalwetten, het liberaal flamingantisme met Julius Vuylsteke, het aantreden van West-Vlaanderen en de betekenis van Peter Benoit. Het werk bevat ook belangwekkende bladzijden over de verhouding tussen de V.B. en het opkomend socialisme. Elias stelt vast dat de V.B. een steeds bredere stroming wordt die nu alle gebieden van het volksleven bestrijkt. De Vlaamse gedachte blijft een streven naar een taalwetgeving en een gedecentraliseerde staat. De onderwerping aan het partijwezen betekent dat de eendracht in de Vlaamse rijen verbroken wordt, hoewel de partijnijd ook bevorderend heeft gewerkt voor het tot stand komen van de eerste drie taalwetten. In deze periode blijft de Nederlandse gedachte tot een kleine kring beperkt, begunstigd door een sterkere affirmatie van de liberale traditie. Het aantreden

van West-Vlaanderen betekent een verdieping en uitwerking van het katholiek traditionalisme in Vlaamsnationale zin. Door het vooropstellen der volkse waarden in de liberale Nederlandse stroming en door de Vlaamse betoning van het Westvlaams traditionalisme treedt het volksdualisme in België sterker op de voorgrond. De bewustwording van dit dualisme leidt tot een diepere scheuring in de V.B.: een gedeelte kiest de weg van het reformisme en blijft Belgisch-nationaal voelen, een gedeelte groeit naar Vlaams-nationalistische formaties die een hervorming van de staatsstructuur in zich dragen. Daar de V.B. de burgerij niet tijdig heeft kunnen veroveren, krijgt ze naast de traditionele machten ook het socialisme tegen zich, dat de internationale solidariteit boven particuliere nationale belangen stelt en anders dan in de andere Europese landen met een gedenationaliseerde burgerij en een nationale arbeidersmassa geconfronteerd wordt.

Deel IV, Taalbeweging en cultuurflamingantisme. De groei van het Vlaamse bewustzijn 1883-1914 (1965), is gewijd aan de overgangstijd 1883-'94, de leidende figuren Julius Mac Leod, August Vermeulen, Lodewijk de Raet, Hugo Verriest, Cyriel Verschaeve, Lodewijk Dosfel, Desideer Stracke en Frans van Cauwelaert, de studentenbeweging en de onmiddellijke strijdobjecten: de Vlaamse hogeschool, de vernederlandsing van het bijzonder onderwijs en de gedachte van de bestuurlijke scheiding. Het cultuurflamingantisme wordt beheerst door de tweeledige stelling dat een volk geestelijk ontwikkeld moet zijn, wat alleen door onderwijs in de eigen taal mogelijk is, en dat de Vlaming zijn eigen individualiteit moet bevestigen op Europees peil. De in die periode vastgestelde innerlijke afkeer van de politiek blijkt geen verzwakking, hoewel naast de profeet van het Vlaams optimisme Van Cauwelaert ook ontevreden aanwezig blijken te zijn geweest, wat het opduiken van de gedachte aan bestuurlijke scheiding en het ontstaan van het activisme verklaart. De internationale betekenis der V.B. is dat ze belet heeft dat België volledig een wingewest van Frankrijk is geworden, wat dan weer de angst van veel flaminganten voor bestuurlijke scheiding verklaart, die de afglijding van Wallonië naar Frankrijk bevorderd zou kunnen hebben, met de daaraan verbonden gevaren voor Vlaanderen. De flaminganten hebben sinds 1883 bewust gestreefd naar integratie of uitstoting van de Franstaligen in Vlaanderen. Aan de andere kant hebben zij een te groot geloof gehecht aan de cultuurkrachten, terwijl zij onvoldoende inzicht hadden in de werkelijke machtsbasis van de verfranste standen: Brussel, Wallonië, de eenheidsstaat. Zij bleven, hoewel voorwaardelijk, loyaal tegenover deze staat, omdat zij er buiten geen uitweg zagen om hun ideaal te verwezenlijken. De trouw aan de eenheidsstaat kon echter slechts stand houden zolang de flaminganten de onafwendbare gevolgen van hun verwaarlozen van de staatsgedachte niet gezien zouden hebben. Het was slechts nog een kwestie van tijd, of het probleem van de staat en de staatsstructuur gesteld zou worden.

Het nationalistisch standpunt van Elias heeft uiteraard diverse reacties uitgelokt. Nochtans wordt het werk algemeen als een standaardwerk beschouwd: de auteur schetst de betekenis van figuren

en gebeurtenissen bijzonder genuanceerd en wijst telkens op de politieke en sociale context, waarin de beweging zich heeft ontwikkeld. Elk deel bevat een uitvoerig algemeen besluit waarin de ontwikkeling van de beweging scherp wordt geanalyseerd. 7. **BESLUIT.** Het is duidelijk dat ook met dit werk de geschiedschrijving van de V.B. tot 1914 niet is voltooid. De eerste taak voor deze historiografie lijkt wel een grondig onderzoek van allerlei facetten van de sociale structuren van de beweging en hun relatie tot de politieke en sociale stromingen in België en in Vlaanderen. De grote lijnen van de politieke en culturele ontwikkeling lijken voldoende bekend, de demografische, economische en sociale omstandigheden zijn het veel minder. Wat de ideeëngeschiedenis betreft, zal de aandacht vooral gericht moeten zijn op een sociaal-psychologische benadering van de problematiek. Tenslotte is er dringend behoefte aan biografieën van leidende flaminganten als P. de Mont, P. Frédéricq, C. Huysmans, J. Mac Leod, M. Rooses, F.A. Snellaert, F. van Cauwelaert, J. Vuylsteke e.a.

LITERATUUR: L. Pesch, *Die Anschauungen über Volk und Nation in der Geistesgeschichte Belgiens seit 1830* (1941); - I. Schöffers, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (1956); - M. de Vroede, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856. Bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie* (1960); - A.W. Willemsen, *De geschiedenis van de Vlaamse Beweging tot 1914. Een overzicht van recente literatuur*, in *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 81, nr. 3 (1968).

JORIS DE DEURWAERDER

B. DE V.B. NA 1914.

1. **INLEIDING.** Sommige deelgebieden van de Belgische politieke geschiedenis in de twintigste eeuw zijn diepgaander bestudeerd dan de ontwikkelingen in het centrum van de politieke machtsuitoefening. Over veel randverschijnselen zijn we beter geïnformeerd dan over centrale verschijnselen. Zo is, om een treffend voorbeeld uit de periode vlak vóór 1914 te noemen, aan het daënisme in de afgelopen jaren een aantal studies gewijd, maar moeten we ons voor de geschiedenis van de katholieke partij, afgezien van het overzicht van A. Simon, *Le Parti catholique belge, 1830-1945* (1959), nog steeds tevreden stellen met enige detailstudies of studies (met name biografieën), die slechts zijdelings licht werpen op de evolutie van deze partij. De geschiedenis van de V.B. is uitvoeriger bestudeerd dan de algemene Belgische geschiedenis. Aan het Vlaams-nationalisme is naar verhouding meer aandacht besteed dan aan de V.B. in het algemeen. Van een figuur als Joris van Severen zijn er al drie biografieën, Frans van Cauwelaert moet het nog zonder stellen, evenals Camille Huysmans, hoewel H. Balthazar, D. de Weerd en Wim Geldolf Bijdragen tot het Camille Huysmans onderzoek (1971) publiceerden.

Hoe is dit verschijnsel te verklaren? Er is natuurlijk een toevalligheidsfactor, als het gaat om de vraag waarom historici zich met een bepaald onderwerp bezighouden. Het werk van schrijver dezes is daar een voorbeeld van. Dat de geschiedenis van de V.B. en met name van het Vlaams-nationalisme relatief goed bestudeerd is, is toch maar voor een klein deel toeval. Als algemene oorzaak kan wellicht gelden dat aanhangers van een emancipatiebeweging kennelijk grote behoefte hebben zich met het verleden van hun beweging bezig te houden, deels uit een streven naar rechtvaardiging, deels omdat het eigen verleden voor een eman-

cipatiebeweging, die haar doel nog niet bereikt heeft, nauwer dan normaal verknoopt is met het heden. Daar komt bij, dat nederlagen of mislukkingen misschien nog meer dan overwinningen schijnen te fascineren. We kunnen bijvoorbeeld denken aan de belangstelling in de Duitse historiografie voor 1848 en de beide wereldoorlogen. De ondergang van het vooroorlogse Vlaams-nationalisme heeft bevruchtend gewerkt op de geschiedschrijving over de V.B. Het werk van H.J. Elias is daar het grootste getuigenis van. Bij hem is overigens niet alleen sprake van gefascineerd zijn door het verleden van de V.B., zijn monumentale *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* is tevens een poging tot „revanchering” – de uitdrukking is van hemzelf – geweest van een uitgeschakeld politicus, een bijzonder subtiel soort van „revanchering”. Maar ook op een beperkter schaal hebben mislukking en ondergang de geschiedschrijving bevorderd, vooral als ze een opvallend tragisch aspect hebben (zie de werken over het daensisme en de biografieën van J. van Severen).

In het hier volgend overzicht is de geschiedschrijving over het tijdvak na 1914 behandeld, onderverdeeld in de perioden 1914-'18, 1918-'40, 1940-'45 en 1945 tot heden. De opzet is wat anders dan die van het stuk over de historiografie van de V.B. vóór 1914, dat ingedeeld is naar de periodisering van de geschiedschrijving. Voor de periode na 1914 heeft dit minder zin, omdat er voor de geschiedschrijving maar één caesuur is, nl. vóór en na de Tweede Wereldoorlog. Daarentegen zijn er in de geschiedenis enkele heel duidelijke caesuren (nl. 1918, 1940 en 1945), wat in de geschiedenis van vóór 1914 minder het geval is. Daarom is in het onderhavige stuk gekozen voor een periodisering naar de loop van de geschiedenis zelf. Enkele studies over aspecten van onderdelen, die niet helemaal in dit kader zijn in te passen, komen ter sprake bij de periode waarvoor ze het belangrijkste zijn. Tenzij een tijdschriftartikel van fundamentele betekenis is, blijft dit overzicht beperkt tot zelfstandig verschenen gedenkschriften en biografieën, alsmede studies en bronnenuitgaven. Publicistiek uit de eigen tijd, waarin de historische achtergrond behandeld is, werd terzijde gelaten, ook al kunnen sommige van deze publikaties belangwekkende historische beschouwingen bevatten.

Werken over meer algemene of andere aspecten van het Belgische politieke of maatschappelijke leven worden alleen genoemd, voorzover ze voor de geschiedenis van de V.B. onmisbaar zijn. Niet-gepubliceerde licentiaats- of doctoraatsverhandelingen zijn buiten beschouwing gelaten.

Voor uitgebreide bibliografische opgaven verwijzen wij naar de andere artikelen in deze encyclopedie. Aan de in dit overzicht behandelde historici zijn, voorzover ze zich overwegend of in ruime mate met de geschiedenis van de V.B. hebben beziggehouden, afzonderlijke artikelen gewijd. Een uitgebreidere opgave van hun publikaties kan men daar vinden.

Voor het tijdvak na 1914 als geheel en voor de Belgische politieke geschiedenis in zijn totaliteit volstaan wij met enkele werken te noemen, die ook voor de geschiedenis van de V.B. van belang zijn. In de eerste plaats moet vermeld worden, het boek van de Zweed C.-H. Höjer, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940* (1946; fotomechanische

herdruk, 1969), dat, ondanks het feit dat het vrijwel geheel op Franstalige bronnen is gebaseerd, de betekenis van het Vlaamse vraagstuk in de Belgische politiek verrassend scherp situeert. De *Geschiedenis van Vlaanderen*, VI (1949), is in de verhandeling over de periode vóór 1914 al ter sprake gekomen. Voor de opzet van dit deel wordt naar deze verhandeling verwezen. De door Max Lamberty geschreven gedeelten over de V.B. hebben meer het karakter van een beschouwing dan van een historisch relaas. Voorts moeten vermeld worden de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII (1958), – de behandeling van de V.B. hierin is na de werken van Willemsen en Elias, die nog besproken worden, verouderd – en het handboek van Th. Luykx, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden* (1969, tweede uitgave).

2. DE PERIODE 1914-'18. De Eerste Wereldoorlog heeft al vrij snel een nogal uitgebreide behandeling gekregen. Hierbij speelde het standpunt, dat men innam tegenover het activisme, een belangrijke rol. Van Vlaams-nationalistische zijde publiceerde men enkele van de activistenprocessen. Het belangrijkste is Dr. August Borms voor het gerecht (1920). Echter vooral Belgisch-nationalistische tegenstanders, bij wie heel duidelijk politieke bedoelingen vooropstonden, brachten de historische discussie op gang. Al dadelijk na de oorlog werden documenten gepubliceerd door Th. Heyse, *L'occupation allemande en Flandre. Index documentaire*, I. *L'université flamande* (1918-'19) en door J.A.V. Wullus-Rudiger, *Un livre noir de la trahison activiste* (1920) en *Flamenpolitik* (1921). Belangrijker, als zodanig en voor het stimuleren van de historische discussie, was de publikatie van een selectie uit het door Belgische nationalisten in Duitsland in handen gekregen archief van de Raad van Vlaanderen, *Les Archives du Conseil de Flandre* (Raad van Vlaanderen), publiées par la ligue nationale pour l'unité belge (1928). De uitvoerige inleiding is ook afzonderlijk uitgegeven: *Aperçu historique sur l'activisme* (1928); in het Nederlands: *Geschiedkundig overzicht van het Activisme* (1929). Deze bronnenuitgave is, ondanks de kritiek, die er terecht op uitgeoefend is – o.a. door P. Geyl, *Het archief van de Raad van Vlaanderen*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 44, nr. 4 (1929); door Luce Clarius (pseudoniem van J. de Decker), *Waarheid en onwaarheid*. Enkele documenten van de Vlaamsch-activistische beweging (november 1928) – van bijzonder grote betekenis voor onze kennis van het activisme. De gedeelten over het activisme in het boek van H. Pirenne, *La Belgique et la guerre mondiale* (1929) zijn er volledig op gebaseerd. Pirenne veroordeelt het activisme scherp. Hij legt de nadruk op de politieke ongeschoolheid van de activisten, maar erkent, dat hun ideaal zuiver Vlaams was. M. Basse, *De Vlaamsche Beweging van 1908 tot 1930*, 2 dln. (1930-'33), komt tot een van veel meer inzicht en begrip getuigend, zij het ook tot een in wezen even afwijzend, oordeel over het activisme. Ook hij baseert zich overwegend op de Archives. Naar het oordeel van Basse zondigden de activisten door tegen de meerderheid van de Vlaamse bevolking in te handelen, hoewel het activisme een „natuurlijke reactie op een verkeerde regeringspolitiek” van vóór 1914 was. In de evolutie van de V.B. was het activisme „een pijnlijk teken

van rijpheid", rijpheid van de V.B., die vlak vóór 1914 een politieke macht begon te vormen. Extremistische elementen steken in een dergelijke situatie gemakkelijk de kop op. De strekking van Besses beschouwing is, dat het activisme slechts een uitwas van de V.B. was. Voor de frontbeweging heeft hij weinig goede woorden over, al erkent hij, dat er op Vlaams gebied in het leger ernstige misstanden heersten die het ontstaan van de beweging provoceeden.

Een verdediging door dik en dun van het activisme is het uitvoerige, bijzonder veel materiaal bevattende, maar in zijn structuur nogal onsamenhangende werk van de oud-activist A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? Bijdragen tot de geschiedenis van de strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens den oorlog van 1914-1918* (1932). Het werk heeft vooral waarde als bron. De beoordelingen van situaties en personen zijn zeer partijdig, maar, mits kritisch gebruikt, zijn de feitelijke gegevens betrouwbaar. Volstrekt onbetrouwbaar daarentegen is de publikatie van J.L.M. Eggen van Terlan, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging gedurende den oorlog*, in *De Wilde Roos*, IX, nrs. 2-3 (februari-maart 1931). Het in het overzicht van de historiografie over de periode vóór 1914 al vermelde werk van S.B.H. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium. A Study in Nationalism* (1930), is voor de Eerste Wereldoorlog een vrij oppervlakkige samenvatting. Tot de schaarse memoiresliteratuur van Vlaamsgezinden behoren de gedenkschriften van de oud-activist K. Angermille, *De lotgevallen van een activist. Van Antwerpen naar Antwerpen, 1914-1929* (1931). Zeer kritisch moet een publikatie gebruikt worden, die men als pseudo-memoires kan beschouwen, nl. M. van de Velde, *Geschiedenis van de Jong-Vlaamsche beweging 1914-1918* (1941). Dit werk is gebaseerd op het archief van J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard en trouwens hoofdzakelijk door deze laatste geschreven.

In de hiervóór besproken publikaties is ook de frontbeweging behandeld. Afgezien van de roman van Ivo Draulans (pseudoniem van Jozef Simons), *Eer Vlaanderen vergaat* (1927), waarin de ook later in de historische discussie opduikende these, dat Vlaanderen toen zijn kans gemist heeft, voor het eerst opgeld doet, is de eerste afzonderlijke publikatie over de frontbeweging van H. Gravez: *De Vlaamsche Frontbeweging*, in *Tijdingen van den Raad van Vlaanderen*, nrs. 1-2 (1933). In feite zijn dit niet meer dan sterk persoonlijk getinte en aanvechtbare herinneringen. Als achtergrond, ook voor de kennis van de frontbeweging en van de Vlaamse kwestie, zoals die zich in regeringskringen manifesteerde, moet genoemd worden R. van Overstraeten, *Les carnets de guerre d'Albert I, roi des Belges* (1953). Belangrijk voor de frontbeweging is ook D. Vansina, *Verschaeve getuigt* (1955). Dit werk behandelt uiteraard meer dan de oorlogsepisode van Verschaeves leven. Deze episode is evenwel voor Verschaeves rol in de V.B. van beslissende betekenis geweest. Over een van de gesneuvelde, vooraanstaande leden van de frontbeweging gaat L. Ghesquiere, *Firmin Deprez, studentenleider, blauwvoeter, adjudant in het Yzerleger* (1956). Belangwekkende gegevens over de situatie achter het front zijn eveneens te vinden in P. Hildebrand, *Het Vlaamsgezinde dagblad De*

Belgische Standaard van de kapucijn Ildefons Peeters 1915-1919 (1957).

Het proefschrift van A. W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme, 1914-1940* (1958) – tweede, herziene en uitgebreide uitgave: *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (1969) – is voor het activisme, behalve op enkele detailpunten, niet op eigenlijk bronnenonderzoek gebaseerd. Het hoofdstuk over het activisme was in eerste aanleg bedoeld als inleiding tot de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme tussen de twee wereldoorlogen, maar was door zijn omvang moeilijk als „inleiding” te presenteren. Willemsens oordeel over het activisme verschilt sterk van dat van Basse. Zijns inziens was het activisme niet een uitwas van de beweging, maar een onder de schok van de oorlog plaats vindende radicalisering van het grootste deel van de motorische elementen uit de vooroorlogse beweging, waarbij de scheidingslijn tussen activisten en passivisten in hoofdzaak kwam samen te vallen met de scheiding tussen niet-partijpolitiek en partijpolitiek gebonden Vlaamsgezinden. Naar zijn schatting is ongeveer de helft van het leidende kader van de vooroorlogse beweging activist geworden. Over de frontbeweging baseert hij zich ook op mededelingen van tijdgenoten, met name H. Borginon.

Weinig nieuws over de oorlog brengt L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamse en Grootnederlandse Beweging, II* (1959), dat ook in het overzicht van de tijd vóór 1914 al ter sprake is gekomen. Belangrijk daarentegen voor de geschiedenis van de V.B. tijdens de oorlog, met name voor de verhouding tussen frontbeweging en passivisten, is M. Cordemans, *Dr. A. van de Perre's oorlogsjaren 1914-1918* (1963). In dit boek is veel archiefmateriaal verwerkt. Dit werk en een nog te bespreken boek van Cordemans zijn beschrijvend. De auteur velt maar sporadisch een oordeel. Enkele nieuwe gegevens over de frontbeweging brengt L. Schepens in *L. Devliegher en L. Schepens, Front 14/18* (1968).

Het eerste deel van H. J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging, De Eerste Wereldoorlog en zijn onmiddellijke nasleep, augustus 1914/november 1919* (1969), is alleen chronologisch een vervolg op zijn *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*. De opzet van *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging* is geheel anders. In dit werk schetst de schrijver de V.B. primair als politiek-sociologisch verschijnsel. De opzet van Elias' werk is breder dan dat van Willemsen, maar niet alleen in dit opzicht geeft het een verdieping van onze kennis. De visie van beide schrijvers op de V.B. tijdens de oorlog komt in grote lijnen overeen. Elias biedt echter een duidelijker overzicht over een aantal ontwikkelingen, met name de interne ontwikkeling van het activisme in 1915 en '16, de sterkte van het activisme in het geheel van de V.B. en in zijn wisselwerking met de Flamenpolitik, het passivisme en bepaalde facetten van de frontbeweging. Over de frontbeweging beschikte hij over meer „inside information” dan Willemsen. Beiden beschouwen het activisme als een vrij natuurlijke doorbraak van het politieke nationalisme in de V.B.

Belangrijk, vooral voor onze kennis van het passivisme, is *Uit het archief van Frans van Cauwelaert. I. Gedenkschriften over Vlaamse Beweging en Belgische Politiek, 1895-1918, met inleiding en*

aantekeningen door Reginald de Schryver (1971). Toch doen deze gedenkschriften de behoefte aan een uitvoerige biografie van Van Cauwelaert niet verminderen. Van Cauwelaert is geen groot memorialist. Er zitten soms opmerkelijke leemten in de schets van gebeurtenissen. Zo wordt bijvoorbeeld helemaal niet ingegaan op de vraag, waarom Van Cauwelaert in 1916 een half jaar zweeg, alvorens hij zich in het openbaar – in het door hem geleide weekblad *Vrij België* – uitsprak tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Er kan meer dan één reden voor geweest zijn, maar men verwacht in gedenkschriften wel een uitleg van een dergelijke, voor de hoofdpersoon belangrijke zaak. In samenhang met elkaar moeten enkele publikaties van Duitse zijde gezien worden die van belang zijn voor de Duitse politiek tegenover de V.B. Over de *Flamenpolitik* zijn we thans goed geïnformeerd.

De discussie over de *Flamenpolitik* is van Duitse zijde al vóór de Tweede Wereldoorlog begonnen en wel met Bredt, *Der Deutsche Reichstag im Weltkrieg. Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918* (1926). In deze publikatie komt het imperialistische karakter van de *Flamenpolitik* naar voren. Een reactie hierop was R.P. Oszwald, *Die deutsche Flamenpolitik und das Gutachten von Prof. Bredt vom parlamentarischen Untersuchungsausschuss*, in *Historische Zeitschrift*, jg. 136 (1927), waarin de *Flamenpolitik* verdedigd wordt als een heilzame politiek, die het Vlaamse volk zelfstandigheid moest schenken en als zodanig uitging van het beginsel van het zelfbeschikkingsrecht der naties. Hetzelfde thema behandelt de schrijver nog eens in de bundel *Deutsch-Niederländische Symphonie* (1937).

Na de Tweede Wereldoorlog heeft F. Fischer naam gemaakt met publikaties over de Duitse *Kriegszielpolitik* van de Eerste Wereldoorlog. Hij sluit aan bij de publikatie van Bredt, maar baseert zich op een veel uitgebreider bronnenonderzoek. De volgende publikaties van Fischer zijn voor ons van belang: 1) het zeer lijvige *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918* (1961); 2) *Weltpolitik, Weltmachtstreben und deutsche Kriegsziele*, in *Historische Zeitschrift*, jg. 199 (1964), waar hij ingaat op de kritiek op het hiervóór genoemde boek; 3) *La Belgique dans les plans allemands de restructuration de l'Europe (1914-1918)*, in *Sentiment national en Allemagne et en Belgique XIXe-XXe siècles. Centre national d'Etudes des problèmes de sociologie et d'économie européennes. Colloque des 25 et 26 avril 1936* (1964); 4) *Weltmacht oder Niedergang. Deutschland im ersten Weltkrieg* (1965).

Onder de vele reacties van Duitse historici op het werk van Fischer is voor de geschiedenis van het activisme het artikel van F. Petri van grote betekenis: *Zur Flamenpolitik des I. Weltkrieges. Unge löste Fragen und Aufgaben, in Dauer und Wandel der Geschichte. Aspekte Europäischer Vergangenheit. Festgabe für Kurt von Rümer. Zum 15. Dezember 1965* (1965). Petri is van oordeel, dat Fischer te weinig onderscheid maakt tussen de verschillende richtingen in de Duitse *Kriegszielpolitik* in België. Met name betreft dit de houding van regeringskringen enerzijds en van militaire leiding anderzijds. De laatste stuurde veel directer aan op

annexatie. Zeer verhelderend licht werpt Petri op de overwegende betekenis van rijkskanselier Von Bethmann Hollweg voor de Flamenpolitiek. De resultaten van de hiervóór besproken publikaties zijn al verwerkt in de werken van Willemsen en Elias. Dat is niet het geval met het werk dat kan gelden als het vrijwel definitieve over het onderhavige onderwerp, nl. F. Wende, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges* (1969).

Enkele biografieën, die ook reeds voor de oorlogsperiode van belang zijn, worden hierna nog behandeld.

3. DE PERIODE 1918-'40. De V.B. in het tijdperk tussen de twee oorlogen is thans vrij diepgaand onderzocht. We zullen, in afwijking van de hiervóór gevolgde chronologische behandeling van de werken, eerst stilstaan bij enkele uitgaven, die de gehele periode of een groot gedeelte ervan in al haar facetten tot onderwerp hebben, vervolgens werken over bepaalde onderdelen en ten slotte een aantal biografieën en autobiografieën bespreken. Het werk van Basse, dat reeds genoemd is, gaat tot en met het jaar 1930. Het is gebaseerd op een uitgebreide verwerking van de publicistiek uit die jaren, geeft veel materiaal in een redelijk goede samenhang, maar is in zijn oordeel partijdig anti-Vlaams-nationalistisch en uiteraard sterk beïnvloed door de gebeurtenissen van de dag. Het boek van Clough is voor deze periode niet belangrijk. Over de behandeling van de V.B. in de *Geschiedenis van Vlaanderen*, VI (1949) en in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII (1958) is hierl oven reeds een opmerking gemaakt.

Een diepergaand onderzoek van het Vlaams-nationalisme in het kader van de V.B. en de Belgische politiek bracht in 1958 het al vermelde werk van Willemsen. Het een jaar daarna gepubliceerde tweede deel van Picard leverde ook voor deze periode niet veel nieuwe gegevens, behalve de persoonlijke visie van de auteur, die voor de geschiedenis van de V.B. inzicht in de Belgische sociale structuur het belangrijkste acht, maar hier overigens nauwelijks dieper op ingaat.

De bijgewerkte tweede uitgave van Willemsens boek en de vier delen van Elias' *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging* verschenen in 1969 kort na elkaar. Elias behandelt in de laatste drie delen de V.B. van november 1919 tot 1940, en wel *De Vlaamse wederopbouw in de jaren van politieke onmacht en stijgende verwarring, november 1919/december 1928*; *De verovering van de grote taalwetten en het groeiend radicalisme in Vlaanderen, december 1928/mei 1936* en *De Vlaamse Beweging in de crisis van het regime mei 1936/september 1939*. Hierbij besteedt hij verhoudingsgewijs veel aandacht aan het Vlaams-nationalisme in het kader van de V.B. Zijn werk is, met uitzondering van bepaalde onderdelen, uitgebreider en gedetailleerder dan dat van Willemsen, hoewel de gebruikte bronnen (o.a. het archief-Borginon) veelal dezelfde zijn. Elias heeft voor de V.B. in de katholieke partij de beschikking gehad over meer archiefmateriaal (archief-Van Isacker). Overigens komt de visie van beide auteurs over de betekenis van het Vlaams-nationalisme voor de V.B. en de Belgische politiek ook voor deze periode weer verrassend overeen. Beiden zijn van oordeel, dat de pressie van het Vlaams-nationalisme in de V.B. een

grote en op beslissende momenten doorslaggevende invloed heeft gehad. Dit wordt enigszins betwijfeld, althans in zijn algemeenheid niet aanvaard, door twee andere historici in uitvoerige besprekingen van de beide werken en wel door M. de Vroede, *De betekenis van het Vlaams-nationalisme* (1918-1940). Naar aanleiding van twee recente publikaties, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 85, nr. 3 (1970) en door R. de Schryver, *Een kwarteeuw Vlaamse Beweging en Vlaams-Nationalisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 29, nr. 2 (maart-april 1970). De Vroede en De Schryver aanvaarden de grote invloed van het Vlaams-nationalisme eigenlijk alleen voor wat het effect van de Bormsverkiezing in 1928 op de Belgische politiek betreft. In andere opzichten verschillen Elias en Willemssen van visie, met name over de betekenis van de koersverandering in het Vlaams-nationalisme in 1933 en de draagwijdte van de autoritaire oriëntering aan het eind van de jaren dertig. Elias acht deze van minder ingrijpende betekenis dan Willemssen het doet. Elias geeft geen samenvattende slotbeschouwing, omdat dit hem als auteur, die bij de in zijn laatste twee delen behandelde materie zeer sterk zelf betrokken was, niet lukte (mededeling aan steller dezès). Willemsen geeft wel een evaluatie in een slotbeschouwing. Deze gaat soms in zijn conclusies en beschouwingen wat verder dan door het door de auteur verrichte onderzoek strikt gewettigd wordt. Voor enkele van deze conclusies, met name die betreffende de relatie van nationalisten en minimalisten en hun interactie en de invloed van de V.B. op de Vlaamse samenleving, is een diepergaand onderzoek nodig (eigen conclusie van steller dezès). De hierna te bespreken publikaties zijn, voorzover ze vóór 1968 gepubliceerd werden, verwerkt in de studies van Elias en Willemsen.

Van belang voor bepaalde facetten zijn nog steeds enkele vooroorlogse publikaties, te weten W. Reusch, *Die Sprachengesetzgebung auf dem Gebiete der Verwaltung in Belgien* (1935), R. Victor, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven* (1935) en L. Claes, *De Vlaamsche stromingen tegenover de hervorming van den Staat*, in *De Hervorming van den Staat* (Uitgave van het Studiecentrum tot Hervorming van den Staat, 1937).

In het kader van de geschiedenis van de autoritaire stromingen in Nederland en Vlaanderen wordt het beeld dat in deze stromingen aanwezig is van de Nederlandse geschiedenis, uitvoerig behandeld door I. Schöffler, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*. Een historiografische en bibliografische studie (1956).

Van belang voor de relaties tussen socialisme en V.B. zijn *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, 1967* (bijdragen van L. Picard over de periode tussen de twee oorlogen) en vooral M. Claeys-Van Haegendoren, *Vijfentwintig jaar socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940* (1967). Hierin zijn ook de resultaten verwerkt van een niet gepubliceerde licentiaatsverhandeling van de schrijfster, *Een onderzoek naar de politieke houding der Belgische Werkliedenpartij en vooral der Vlaamse socialisten tegenover de Vlaamse*

Beweging van 1919 tot 1929 (1963).

Voor de liberale partij is van belang G. Albert, *Vijftig jaar liberalisme in Vlaanderen* (1963). Voor de relatie van de katholieke partij en de V.B. zijn vooral enkele hierna nog te behandelen biografieën en autobiografieën van betekenis.

Inzake Dietse tendenties bij Noordnederlandse katholieke fascistische of met fascisme verwante groeperingen en personen zijn veel gegevens te vinden in L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland, 1920-1940* (1964). Over het vraagstuk van het federalisme in België zijn alle belangrijke documenten weergegeven in W. Houtman (pseudoniem van W. van den Steene), *Vlaamse en Waalse documenten over federalisme* (1963). Een zeer uitvoerige publikatie, waarin alle ooit in België gedane voorstellen tot een federale herziening van de staatsstructuur ontleed, met elkaar vergeleken en, vaak weinig synthetisch, in hun politieke context geplaatst worden, is R. de Nolf, *Federalisme in België als grondwettelijk vraagstuk* (1968).

Voor de economische kanten van de V.B. is er een belangrijke publikatie: Th. Luykx, M. Lamberty en F. Wildiers, *Geschiedenis van de economische bewustwording in Vlaanderen 1926-1966. De rol van het Vlaams Economisch Verbond* (1967). Mede van belang voor diverse facetten van de geschiedenis van de V.B. is een groot aantal bijdragen in *Veertig jaar Belgische politiek. Liber amicorum A.E. de Schryver* (1968), dat ook van betekenis is voor de persoon van De Schryver als Vlaamsgezind politicus. Voor de vernederlandsing van het rechtsleven in Vlaanderen is een baanbrekend werk R. Victor, *Schets ener geschiedenis van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen, 1885-1960* (1961). J. Deleu en F. Niessen, *Frans-Vlaanderen* (1968) en L. Verbeke, *Vlaanderen in Frankrijk* (1970) zijn reeds vermeld in de verhandeling over de periode vóór 1914. Ze bespreken, evenals A. Demedts, *Uit ons eigen erfdeel* (1968), de ontwikkelingen van de Frans-Vlaamse beweging tussen de oorlogen en na 1940. Ten slotte worden hier in chronologische volgorde een aantal biografische en autobiografische publikaties alsmede verzamelwerken en documentenverzamelingen rondom een persoon in het kort besproken.

A. Borms publiceerde zijn herinneringen aan zijn gevangentijd, *Tien jaar in den Belgischen kerker* (1930). Dr. Jan Oscar de Gruyter, *1885-1929. Zijn levenswerk* (1934) is een verzamelbundel over de toneelvernieuwer, die ook in de frontbeweging actief was. De Gruyter, een vrijzinnige, heeft ook na de oorlog het politieke Vlaams-nationalisme gesteund, hoewel zijn eigenlijke werk en betekenis op het culturele vlak lagen: eerst was hij directeur van het Vlaamsche Volkstoneel en later van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg te Antwerpen. A. Mermans, *De leider. Schets van het leven van Staf de Clercq* (1942), is een apologetisch tijdschrift, dat niettemin nuttige gegevens bevat.

L. Moyersoën, *Prosper Pouillet en de politiek van zijn tijd, 1868-1937* (1946) is belangrijk voor de verhouding tussen de katholieke partij en de V.B., de houding van officiële Belgische kringen tegenover de Vlaamse kwestie en voor de rol van de tijdens de Eerste Wereldoorlog flamingant en christen-democraat geworden Pouillet daarin. Borms,

Een leven van liefde en trouw (Den Vaederlandt Getrouwe, I, 1951) is een onkritische verheerlijking van Borms, evenals F. van Limbourg en H. van Westdijk, Staf de Clercq (Den Vaederlandt Getrouwe, III, 1951) dat is voor de leider van het Vlaamsch Nationaal Verbond. Beide werken zijn evenwel van belang voor de daarin vermelde gegevens. Ph. van Isacker, Tussen Volk en Staat. Nagelaten mémoires (1953) geeft veel inside information over de V.B. in de katholieke partij. Over een belangwekkende persoonlijkheid in het Vlaamse geestesleven, van betekenis ook voor de invloed die hij gehad heeft op de vorming van jonge radicale flaminganten, vinden we gegevens in Gedenkboek Pater D.A. Stracke. Ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, 12 december 1955 en de viering daarvan (1956). Het Gedenkboek Ernest van der Hallen, voorman der jeugd (1958) is van belang voor de interne geschiedenis van de Vlaams-nationalistische jongerenbeweging.

Over Joris van Severen is veel gepubliceerd. De biografie, geschreven door A. de Bruyne, is het belangrijkste. Voor al de werken van De Bruyne (zie hierna) geldt dat ze berusten op een uitgebreid onderzoek, met name van particuliere archivalia, en op ondervraging van een groot aantal personen. De Bruyne bezit een fenomenale kennis van allerlei bijzonderheden. Hierop is ook zijn journalistieke werk gebaseerd, dat, onder het pseudoniem E. de V., is verschenen in het weekblad 't Pallieterke en dat nu in boekvorm uitgegeven wordt. Het boek over Van Severen en dat over Dosfel zijn uitvoerige biografieën die niet voor journalistieke doeleinden geschreven zijn. De methode van de schrijver is in al de werken dezelfde: rangschikking van het materiaal zonder een expliciet oordeel, maar wel met een impliciet positiekiezen, veel bijzonderheden en een uitvoerige weergave van brieven en andere documenten. Al geeft hij geen historische analyse, de publikaties van De Bruyne zijn voor de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme belangrijk. Een aantal korte biografieën, door De Bruyne gepubliceerd in diverse tijdschriften, worden hier niet genoemd. Zijn boek Joris van Severen. Droom en daad (1961) is niet alleen van belang voor onze kennis van de leider van het Verdinaso en van deze organisatie, maar bevat ook veel materiaal over de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme in het algemeen. Over het einde van Van Severen is uitvoerig verhaald in F. van Berckel, De tragische dood van Joris van Severen en Jan Rijckoort (Abbeville, 20 mei 1940), in 1960 verschenen.

40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp (Grammens-gedenkboek) (1961) heten de interessante herinneringen van de taalwettentoepasser F. Grammens. R. Roemans en H. van Assche, Camille Huysmans. Een levensbeeld, gevestigd op persoonlijke getuigenissen en eigen werk (1961) is een documentenverzameling. J. Florquin, Ten huize van... Ontmoetingen met Vlaamse en andere vooraanstaanden (sinds 1962), waarvan reeds een groot aantal delen verschenen is, geeft de tekst van wat oorspronkelijk televisieinterviews waren. L. Delaforterie, Joris van Severen en de Nederlanden. Een levensbeeld (1963) is een sterk persoonlijke interpretatie van Van Severens streven en zijn betekenis voor de Nederlanden. H.J. Demoen Jeroom Leuridan. Recht en trouw (1963) is niet alleen

van belang voor deze Westvlaamse Vlaams-nationalistische voorman, die onkritisch verheerlijkt wordt, maar verschaft tevens een goed inzicht in het Vlaams-nationalisme in West-Vlaanderen. De opzet van het werk is dezelfde als van de publikaties van De Bruyne. Er worden uitvoerig brieven en andere documenten in geciteerd. R. Roemans en H. van Assche, Frans van Cauwelaert. Een levensbeeld, gevestigd op persoonlijke getuigenissen en eigen werk (1963) is evenals het soortgelijke boekje over Huysmans een verzameling van documenten.

De biografie van de Vlaamsgezinde katholieke politicus Rubbens, M. Cordemans, Edmond Rubbens. Een levensverhaal met een bloemlezing uit zijn werken, 1894-1938 (1965) is behalve voor onze kennis van de persoon ook van grote betekenis voor de evolutie van het flamingantisme in katholieke kring, met name door de uitvoerige weergave van de discussies tussen Rubbens en Vlaams-nationalisten, in de eerste plaats Dosfel. R. Baes, Joris van Severen. Une âme (1965) brengt na het boek van De Bruyne niet veel nieuws over het politieke optreden van Van Severen, maar is, mede doordat het steunt op de dusver nog niet gebruikte correspondentie met een intieme vriend, van belang voor een beter begrip van Van Severens complexe persoonlijkheid. L. Dosfel, Raf Verhulst, 1866-1941. Een dichter in dienst van zijn volk (1966) is een korte biografie over de letterkundige en de activist Verhulst, die zich na de Eerste Wereldoorlog van Duitsland uit nog roerde in het Vlaams-nationalisme. Delfos glijdt over een enkel aspect wat al te gemakkelijk heen, nl. de grote bewondering voor Hitler, zoals die tot uiting kwam in Verhulsts artikelen in Vlaams-nationalistische bladen. Het Huldeboek Robrecht de Smet, 1875-1937 (1967) bevat bijdragen, die ons het integrale grootneerlandisme, de extreme vleugel van het Vlaams-nationalisme, beter doen kennen. Met name betreft dit, behalve de persoon van priester De Smet, die een centrale figuur was van het integrale grootneerlandisme, de Jong-Nederlandsche Gemeenschap, die De Smet stichtte.

De reeds even genoemde biografie van Dosfel, door A. de Bruyne, Lodewijk Dosfel, 1881-1925. Kultuurflamingant, Aktivist, Nationalist (1967) kan beschouwd worden als het belangrijkste werk dat deze auteur over figuren in en om de V.B. heeft geschreven. Het boek bevat bijzonder veel materiaal, dat een helder inzicht verschaft in het katholieke radicale flamingantisme. De volgende publikaties van dezelfde auteur zijn gebundelde artikelen, die eerst in 't Pallieterke zijn verschenen, te weten „Petits vicaires”. Priester Daens, Dom Modest van Assche, rektor Jan Bernaerts, pater Callewaert (1968), Hendrik de Man. Cyriel Verschaeve (1969) en De kwade jaren (sinds 1971). Laatstgenoemde publikatie zal verscheidene delen omvatten. Niet alle bijdragen hebben belang voor de V.B. Een aantal behandelt figuren en facetten uit de tijd na 1940. Over één van de „petits vicaires” aan de rand van het politieke Vlaams-nationalisme is een uitvoerige biografie, vooral gebaseerd op een nagelaten dagboek, verschenen van P.J.A. Nuyens, Pater L.J. Callewaert (1969). De lijvige dissertatie van G. Borgers, Paul van Ostaijen. Een documentatie (1970) geeft ook een dieper inzicht in het radicale flamingantisme, dat

de culturele avant garde in Vlaanderen tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog bezielde. Door de biografie van de Vlaamse voorman dr. Alfons van de Perre heen, wordt in het boek van Th. Luykx, *Dr. A. van de Perre en zijn tijd* (1972) vooral aandacht gewijd aan de jaren 1906-'25, toen de dokter midden in het politieke leven stond.

4. DE PERIODE 1940-'45. Over België tijdens de Tweede Wereldoorlog waren we tot voor kort zeer slecht ingelicht. Twee decennia lang was de belangrijkste publikatie de vlak na de oorlog uitgegeven observaties, die hij tijdens de oorlog noteerde, van P. Struye, *L'Evolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation* (1945). Ook de geschiedenis van de V.B. en met name het belangrijkste aspect, de collaboratie van Vlaamsgezinden met de bezetter, waren vrijwel onontgonnen terrein. Tot voor kort moesten we het bijna uitsluitend stellen met enkele journalistieke verhandelingen, waarvan de artikelen van De Bruyne in 't Pallieterke hierboven al genoemd zijn, en met enige geëngageerde publikaties, zoals uitgaven van na-oorlogse processen tegen Vlaams-nationalisten, die gecollaboreerd hadden. Van de publikaties die rechtstreeks betrekking hebben op de collaboratie van het Vlaams-nationalisme, moeten de volgende genoemd worden (voor Borms en De Clercq zie hierboven): *Het proces Borginon* (1948), L. de Lentdecker, *Het proces Romsée, Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken* (1950), en Theo Brouns (*Den Vaederlandt getrouwe*, II, 1951). Een kort overzicht van de collaboratie geeft H. Todts in het eerste hoofdstuk van zijn hierna nog te bespreken *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden* (1961). Hoewel sterk met het collaborerende Vlaams-nationalisme geëngageerd, zijn belangwekkende uiteenzettingen: *Nemrod, Het feest van de haat* (1966) en vooral *Het Tweede activisme* (1962), uitgegeven onder pseudoniem Wilfried. Het tweede neemt overigens meer afstand dan het eerste.

De systematische wetenschappelijke bestudering van de geschiedenis van de bezettingsperiode in België is enkele jaren geleden aangepakt met de oprichting van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, dat de reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* uitgeeft. In de eerste aflevering van deze reeks (1970) staat een belangrijke bijdrage van A. de Jonghe over de overgang van *Militärverwaltung* naar *Zivilverwaltung* in 1944, die ook op de positie van de Vlaamse collaboratie enig nieuw licht werpt. Belangrijk, ook voor de collaboratie van het Vlaams-nationalisme, is het recente lijvige boek van J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'An 40. La Belgique occupée* (1971). Een goed uitgezocht chronologisch overzicht van feiten, van belang ook voor de positie van de V.B. in het eerste oorlogsjaar, geeft L. Schepens, *1940 - Dagboek van een politiek conflict* (1970).

5. 1945 TOT HEDEN. Over de na-oorlogse periode is er nog geen werkelijke geschiedschrijving, waarin de gebeurtenissen van een afstand geanalyseerd worden. Het kan ook moeilijk anders. Gelukkig beschikken we wel over een werk, waarin de na-oorlogse geschiedenis van de V.B. weliswaar kroniekmatig, maar toch in samenhang uitvoerig behandeld wordt, nl. de drie delen die H. Todts tot dusver gepubliceerd heeft onder de titel *Hoop*

en wanhoop der Vlaamsgezinden (1961, '67 en '71) met respectievelijk als ondertitel Kroniek van de Vlaamse Beweging 1944-1954, Kroniek van de Vlaamse Beweging 1954-1965 en België op de tweekop. Al deze delen berusten op een zeer uitgebreide documentatie van de publicistiek met betrekking tot de V.B. in dagbladen, tijdschriften en zelfstandige uitgaven. De auteur analyseert en commentarieert de gebeurtenissen voortdurend. Hij staat er echter te dicht bij om grotere historische lijnen te kunnen trekken. In dit opzicht is zijn werk te vergelijken met het tweede deel van Basse (zie hierboven). Het is zeker even grondig wat de verwerking van de publicistiek betreft. Todts streeft ernstig naar objectiviteit. In zijn oordeel leunt hij echter soms tegen de standpunten van de Christelijke Volkspartij aan. Dit is o.m. te merken in de evolutie, door de drie delen heen, van zijn opvattingen ten aanzien van federalisme.

In 1972 verscheen een belangrijk hulpmiddel voor de bestudering van de na-oorlogse V.B., te weten het boek Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging. Bibliografie 1945-1970, door Guido Provoost en Willem van den Steene, een 2.750 nummers tellende bibliografische lijst van boeken, brochures en tijdschriftartikelen over de V.B. sinds 1945.

Als bronnenuitgave is van betekenis een periodieke publikatie, waarin fragmenten uit de publicistiek met betrekking tot de V.B. en het Belgische nationaliteitsvraagstuk systematisch geordend opgenomen worden. In 1959 nam deze publikatie een aanvang onder de titel Dokumentatieblad van de Vlaamse Volksbeweging. In 1966 werd de onderneming overgenomen door de Kultuurraad voor Vlaanderen en verder uitgegeven onder de titel Feiten en Meninge.

Een goed overzicht van de recente taal- en communautaire wetgeving geeft F. Coppieters, De communautaire problemen in België (1971).

Van belang over de repressie na 1944 zijn twee dagboeken, L. Swerts, Dagboek van een zware tijd. Repressiejaren '44-'50 (1968) en het dagboek van de gefusilleerde VNV-gouwleider van Limburg, Th. Brouns, Dagboek van mijn gevangenisleven (28 oktober 1944 - 28 maart 1946) (1969). In de publicistiek van de laatste tijd zijn tal van gegevens en belangwekkende analyses te vinden over de recente geschiedenis van de V.B., maar, zoals gezegd, we laten deze publikaties hier buiten beschouwing.

6. **BESLUIT.** Over de geschiedenis van de V.B. van 1914 tot '40 zijn we redelijk goed geïnformeerd. Vooral geldt dit het Vlaams-nationalisme. Wat de eigenlijke V.B. betreft, is er ook na het werk van Elias nog behoefte aan een nader onderzoek van bepaalde aspecten van het minimalisme. Vooral zouden we moeten beschikken over goede biografieën van leidende minimalisten, in de eerste plaats F. van Cauwelaert en C. Huysmans. Voorts zou een nadere analyse van de structuur van het flamingantische verenigingsleven, de personen en groepen, die daar een rol speelden, hun greep op de bevolking en de interactie in die organisaties van minimalisten en nationalistes van belang zijn. Waar echter de allergrootste behoefte aan is, ook voor het bepalen van de positie van de V.B. in de Vlaamse en Belgische structuur, is een diepergaande bestudering van allerlei aspecten van de meer algemene Belgische geschiedenis, in de eerste plaats

van de partijen en de sociale organisaties. Hoe functioneerden ze, wie speelden een rol, wat was de betekenis van belangengroeperingen in de partijen? Met name zou de geschiedenis van de katholieke partij op deze wijze grondig bestudeerd moeten worden, omdat juist in deze partij zoveel belangengroeperingen samenkwamen. Dit zou tevens een verhelderend licht kunnen werpen op de positie van de V.B. in deze partij. Over de katholieke partij weten we echter minder dan over de socialistische partij na het boek van M. Claeys-Van Haegendoren.

Een afzonderlijke studie over de grootnederlandse betrekkingen zou gewenst zijn.

Voor de periode 1940-'45 en de tijd na 1945 is de serieuze historische studie nog maar nauwelijks begonnen. Dank zij het werk van Todts weten we over de V.B. na 1945 in feite meer dan over de Belgische politiek in het algemeen.

Bij de bestudering van het recente verleden – en ook van dat van vóór 1940 – zouden historici, politicologen en sociologen nauw moeten samenwerken. Met name zouden de historici eens moeten nagaan, of de sociologische benaderingswijze van de Belgische politieke conflicten, zoals A. van den Brande die in grote lijnen geschetst heeft, ook voor een meer gedetailleerde bestudering van de historische ontwikkeling vruchtbaar is (A. van den Brande, *Elements for a sociological analysis of the impact of the main conflicts in Belgian political life*, in *Res Publica*, nr. 3 (1967); een Nederlandse samenvatting: *Opbouw en werking van het Belgische politieke bestel in verband met de grote tegenstellingen in het land*, in *Ons Erfdeel*, jg. 13, nr. 3 (maart 1970). Interessant kan een comparatistisch onderzoek van diverse nationaliteitsbewegingen zijn, waarbij niet, zoals tot dusver doorgaans het geval is geweest, in historische werken in de eerste plaats de aandacht zou moeten uitgaan naar de vergelijking van ideeën en ideologieën, maar veeleer de plaats van deze bewegingen in de diverse politieke en sociale structuren object van het vergelijkend onderzoek zou dienen te zijn.

ARIE W. WILLEMSSEN